

Măriuca Oana CONSTANTIN*

Drepturile majorității și provocările liberalismului în contextul migrației. O nouă fațetă a clauzei culturale?

Liav Orgad¹, THE CULTURAL DEFENSE OF NATIONS. A LIBERAL THEORY OF MAJORITY RIGHTS, ISBN (print) 978-0-19-966868-7, Oxford University Press, Oxford, 2016 (prima ediție 2015), 273 pagini.

„Apărarea culturală a națiunilor. O teorie liberală a drepturilor majorității” este prima carte care examinează tema drepturilor culturale ale grupurilor majoritare, *dintr-o perspectivă liberală*. Cadrul de referință al acestei analize este evoluția actuală a fenomenului migrației globale. Liav Orgad observă că unele state liberale recurg la măsuri restrictive față de imigranți, măsuri care pot fi catalogate ca iliberale, încălcând principiile în numele cărora pretind că sunt adoptate. Această dinamică, pe care Orgad o denumește „paradoxul liberalismului” reprezintă, de fapt, subiectul central al volumului, autorul propunând ceea ce, din perspectiva sa, ar putea reprezenta o soluție pentru realitatea pe care o descrie. Orgad dezvoltă o *teorie a drepturilor majorității* și susține că anumite dispoziții restrictive în domeniul migrației și al obținerii cetățeniei *pot fi justificate ca apărări culturale doar atunci când grupurile majoritare sunt vulnerabile*, iar identitatea sau valorile lor fundamentale sunt amenințate. Așadar, autorul nu respinge ideea unor politici care favorizează majoritățile, dar propune un criteriu care să delimiteze când aceste măsuri pot fi justificate și când sunt inacceptabile, din punct de vedere liberal.

Faptul că volumul abordează una dintre cele mai delicate provocări ale prezentului (răspunsul politic și juridic al statelor la migrație), face ca soluția propusă să fie controversată și, deși argumentată cu multă consistență, posibil criticabilă *din aceeași perspectivă liberală*. Însă teoria lui Orgad are cel puțin trei merite majore: complementaritatea abordării, caracterul inovator și actualitatea. Raportul dintre minorități și majoritate este privit cel mai adesea în teorie ca o stradă cu „sens unic”. Indiferent dacă argumentele sunt sau nu în favoarea unor drepturi speciale pentru grupurile minoritare, accentul este plasat pe dezbateră protejării minorităților în raport cu majoritatea. Există o perspectivă generalizată și înrădăcinată că doar minoritățile pot pretinde (în mod legitim sau nu) drepturi culturale. Liav Orgad nu doar contestă acest punct de vedere, dar îl răstoarnă și propune un „dublu sens” al vulnerabilităților: nu doar minoritățile pot fi vulnerabile în fața majorității, ci și majoritatea poate fi vulnerabilă,

---

* Doctoră în Științe Politice, Școala Națională de Studii Politice și Administrative

E-mail: mariuca.constantin@gmail.com

Manuscris primit la 27 septembrie 2017

¹ Liav Orgad este director în programul „Dreptul cetățeniei globale” la Institutul Universitar European din Florența și conferențiar la IDC Herzliya. Este expert în teoria cetățeniei, migrație globală, guvernare internațională, identitate constituțională și teorie politică și laureat al premiului Eric Stein al Societății Americane de Drept Comparat.

mai ales în contextul unui flux de migrație fără precedent istoric. Problema este modul în care majoritățile aleg să-și protejeze identitatea, precum și legitimitatea măsurilor la care recurg.

Putem privi volumul lui Orgad ca pe o „replică” la teoria dezvoltată de Kymlicka în „Cetățenie multiculturală. O teorie liberală a drepturilor minorităților”. Subtitlul și tema indică această intenție și, totodată, o complementaritate în abordare (nu neapărat o opoziție), utilă pentru o înțelegere actualizată a dinamicii dintre grupuri minoritare și grupuri majoritare. Nu doar perspectiva lui Orgad este nouă, ci și conceptele pe care le utilizează – *apărare culturală a națiunilor și grup majoritar*. Această recenzie își propune să analizeze în mod critic cele două concepte-cheie care constituie coordonatele teoriei lui Orgad. Înainte de a face acest lucru, fac o prezentare a ideilor principale.

Cartea este structurată în două părți. Prima parte este de natură descriptivă. Autorul identifică mai întâi schimbările majore de context și de magnitudine care însoțesc fenomenul migrației. Apoi, prezintă reacțiile politice și legislative în raport cu aceste provocări, analizând exemple din Statele Unite, Europa și Israel. Tema principală a primelor trei capitole este paradoxul liberalismului. Partea a doua a volumului are caracter normativ. Pe baza cazurilor studiate, Orgad pune în discuție potențiale repere pentru a distinge între apărări culturale legitime și practici abuzive de restrângere a migrației sau a accesului la cetățenie. Obiectivul central al ultimelor trei capitole este formularea și explicarea acelor drepturi ale majorității care sunt acceptabile din punct de vedere liberal.

Cele două secțiuni ale recenziei sunt simetrice acestei structuri. Ele fac un rezumat al ideilor principale ale lui Orgad. Având în vedere caracterul inovator al teoriei pe care o dezvoltă, dar și caracterul ei controversat, a fost necesară o sinteză mai detaliată, pentru a putea surprinde nuanțe importante ale perspectivei sale normative. La finalul fiecărei secțiuni, am comentat argumentele autorului. Analiza critică se orientează în două direcții principale. În primul rând utilizarea conceptului de „apărare culturală” cu un sens diferit decât cel deja consacrat în literatura de specialitate. Al doilea urmărește în ce măsură drepturile majorității sunt compatibile cu liberalismul.

I. Apărarea culturală a națiunilor – „paradox al liberalismului” rezultat din anxietăți demografice. O paralelă cu clauza culturală

„Mai mult decât orice altceva, migrația a adus în prim-plan tema identității naționale”, spune Orgad, făcând trimitere la ideea lui Orwell că „abia atunci când cunoști pe cineva dintr-o cultură diferită, începi să realizezi care sunt convingerile tale”². Reglementările din domeniul migrației și al naturalizării nu îndeplinesc doar o funcție juridică, ci „definesc cine suntem noi, stabilind criteriile pentru a afla dacă ei sunt dezirabili, precum și condițiile esențiale pentru ca ei să devină parte din noi”³. În viziunea lui Orgad, normele privind migrația și cetățenia definesc implicit identitatea colectivă a majorității și o protejează. Prin urmare, testele de naturalizare din SUA, contractele de primire și de integrare din Franța, declarațiile de loialitate din Germania sau orice alte cerințe similare din alte state sunt *forme de apărare culturală*. Acestea sunt premisele de la care pornește autorul, pentru a le aborda ulterior în mod critic, analizând comparativ reacțiile la imigrație din SUA, Europa și Israel, așa cum sunt ele transpuse în legislație și în politici.

² L. Orgad, *The Cultural Defense of Nations*, Oxford University Press, Oxford, 2016, p. 3.

³ Idem, p. 87.

Câteva idei caracterizează perspectiva lui Orgad. În primul rând, el subliniază că politicile de apărare culturală au o natură ideologică incertă, fiindcă reflectă un paradox al liberalismului: fie liberalul ar trebui să tolereze practici iliberale, fie ar trebui să apeleze la rândul său la mijloace iliberale. Oricare dintre cele două opțiuni subminează liberalismul, a cărui provocare a fost întotdeauna aceea de a promova valorile și instituțiile sale fără a trece în sfera îndoctrinării sau a constrângerii. Atunci când o majoritate dominantă „folosește” liberalismul pentru a-și consolida supremația și pentru a exclude, liberalismul devine iliberal și, în mod ironic, devine și teleologic incorect. Ideea că o persoană trebuie să adopte un stil de viață liberal pentru a face parte dintr-o societate liberală este o concepție iliberală. Aceasta pentru că liberalismul promovează dreptul ființei umane de a alege să nu urmeze valori liberale, să nu adopte un stil de viață liberal, atâta timp cât nu încalcă legea⁴. Cu alte cuvinte, deși este o carte despre apărări culturale, volumul lui Orgad nu este o pledoarie în favoarea acestora, decât în circumstanțe excepționale în care apărările culturale ar putea fi explicate prin vulnerabilitatea unor majorități, devenind drepturi pe care acestea le exercită cu scopul de a se proteja.

În al doilea rând, apărările culturale sunt ambigue în privința scopului pe care îl vizează și al identificării celor care beneficiază în urma aplicării lor, din mai multe motive. Politicile de apărare culturală favorizează ceea ce putem numi, într-un sens foarte larg, grupuri majoritare. Dar cine sunt aceste majorități? Identitatea majorității este dificil de delimitat, fiindcă are un caracter dinamic, neomogen și subiectiv. Rezultă că, în multe cazuri, legislația ajunge să protejeze nu atât identitatea propriu-zisă, cât o viziune despre ea. Ce este britanic, francez, elvețian sau american? Majoritățile își (re)definesc identitatea și valorile pe care vor să le apere. Totodată, transformarea compatibilității culturale într-un criteriu de selecție poate conduce la piedici și la restricții nejustificate față de imigranți. În aceste cazuri, legislația traduce și protejează mai degrabă o panică morală decât o identitate culturală. Orgad subliniază aceste două riscuri. În plus, unele teste de cetățenie explorează nu doar cunoștințe generale de „cultură și civilizație”, ci și opțiunile morale ale candidaților la teme precum nudismul, educația copiilor, moravurile sociale sau agenda politică. În funcție de „greutatea” acordată fiecărei întrebări de acest tip, ele pot deveni expresia unei excluderi ideologice⁵. Condițiile de naturalizare, în special în unele state europene, nu reflectă un nivel ridicat de diversitate, fiindcă stilul de viață pe care îl promovează ca „olandez”, „britanic” sau „francez” nu corespunde normelor morale ale comunităților de imigranți⁶.

În al treilea rând, cultura riscă să devină un criteriu, dar și o scuză pentru exagerări. Ele sunt rezultatul unor anxietăți demografice generate de magnitudinea fenomenului migrației actuale. Aceste fobii conduc la politici restrictive și nejustificate. Apărările culturale materializate în mecanisme juridice, precum teste de cetățenie, cerințe lingvistice, jurăminte de credință, condiții de loialitate și contracte de integrare pot fi (și sunt, în foarte multe cazuri concrete) excesive. „În istorie, anxietățile demografice au avut un conținut similar – exagerarea unor realități a condus la concluzii eronate și, mai ales, la politici disproporționate, care, în cele mai multe situații s-au dovedit lipsite de fundament”⁷.

În prezent, contextul actual al migrației poate fi caracterizat ca un fenomen fără precedent. Orgad identifică 9 factori care influențează această dinamică. În primul rând, *tiparele*

⁴ Idem, p. 135.

⁵ Idem, p. 144.

⁶ Idem, p. 167-168.

⁷ Idem, p. 84.

migrației s-au schimbat. Numărul, caracterul și intensitatea fenomenului sunt din ce în ce mai ridicate, conducând la transformări demografice semnificative:

Cifrele sunt importante. Numai până în 2013, numărul de imigranți internaționali a urcat la 232 milioane, însemnând 10,8% din populația totală a regiunilor dezvoltate. [...] Componenta etno-culturală a imigranților a devenit relativ omogenă, fiindcă migrația cu scopul reîntregirii familiei este acum predominantă, în detrimentul celei pentru angajare, iar această omogenitate poate avea un impact important în plan electoral. [...] În plus, ritmul este mai accelerat. În al doilea rând, toate aceste elemente se întrepătrund cu o *schimbare a naturii societăților occidentale*. Vestul se confruntă cu un *declin fără precedent al populației* și a devenit mai dependent de imigrație din motive demografice și economice. Aceste nevoi conduc la clivaje culturale și de valori din ce în ce mai vizibile, unele atingând subiecte sensibile pentru o democrație liberală: egalitatea de gen, libertatea de exprimare, libertatea religioasă sau loialitatea față de lege atunci când aceasta se află în conflict cu preceptele morale ale minorității. Atunci când nu există „filtre” juridice de compatibilitate morală, clivajele tind să se adâncească. [...] A treia transformare este legată de *schimbări la nivel geopolitic, global și sub aspect tehnologic*. Apariția rețelelor transnaționale de imigranți și consolidarea diasporei creează oportunități importante, dar produc și îngrijorare pentru majorități, fiindcă există riscul creșterii influenței politice a statelor de provenință în statele gazdă⁸.

Toate aceste schimbări reflectă complexitatea fenomenului migrației actuale. Reacțiile statelor sunt pe măsură: (1) Circulația unor mase mari de populație modifică atât componenta culturală a societății, cât și *imaginea de sine a democrațiilor occidentale*. (2) *Antipatia față de multiculturalism* crește în special cu privire la politicile privind migrația. (3) Se dezvoltă un *naționalism al majorității* concretizat în politici de *apărare culturală*⁹. Aceste „apărări” izvorăsc nu doar din context, oricât de complicat ar fi el, cât din *reacția* statelor la acest context – adică din temeri care doar în puține cazuri sunt justificate. Pentru a surprinde aceste reacții, Orgad utilizează sintagma „anxietăți demografice” – expresie care acoperă un spectru foarte larg de contexte: siguranța națională, economia, coeziunea comunității, participarea civică, densitatea populației și identitatea culturală. Volumul se concentrează doar asupra temei identității, arătând că migrația actuală a reactivat dezbaterile identităților naționale¹⁰ și că unele majorități urmăresc excluderea imigranților care constituie o provocare pentru cultura atașată acestei identități¹¹.

Orgad arată prin exemple că *există diferențe între anxietățile din Statele Unite, cele din statele europene și cele din Israel*. De la Actul de excludere a imigranților chinezi adoptat de Congres în 1882 și până la teama ascensiunii numărului de imigranți mexicani, istoria Statelor Unite oferă multiple exemple de anxietăți demografice care sunt doar alarme false¹². În prezent, dezbaterile sunt de natură economică sau vizează siguranța frontierelor, fără a pune accentul pe cultură și pe identitate națională. Politicile actuale, chiar și în lumina resentimentelor față de minoritatea mexicană, nu au degenerat în apărări culturale. *Cel mult, ele conțin o versiune subțire a apărării culturale*, concentrată pe cunoștințele de limbă engleză,

⁸ Idem, p. 32-50.

⁹ Idem, p. 2.

¹⁰ Idem, p. 150.

¹¹ Idem, p. 53.

¹² Idem, p. 66-67.

trecerea unui test, depunerea unui jurământ de respectare a constituției americane și demonstrarea unui comportament moral¹³.

Noile teste de naturalizare din SUA arată o transformare culturală în procesul de a deveni american. La început, a existat un proiect ambițios, care le solicita imigranților să adopte stilul și caracteristicile culturale americane. Ulterior, testul a început să se concentreze doar pe reținerea unor informații relativ ușor de memorat. Acum, testul din Statele Unite pare să aibă așteptări minime, de cunoaștere a unor informații istorice și a unor teme civice de bază, spre deosebire de testele de cetățenie din Europa¹⁴.

Comparativ cu Statele Unite, provocările cu care se confruntă Europa sunt mai acute. Această realitate este rezultatul mai multor factori. Nu numai că experiența este mai nouă comparativ cu cea americană, dar există diferențe culturale și religioase foarte abrupte aduse de imigranți într-un interval de timp relativ scurt, urmate de dificultăți de integrare inclusiv la a treia generație. Viziunile diferite asupra drepturilor omului și asupra valorilor liberale sunt un alt element. Principalul motiv de îngrijorare este acela că imigranții nu împărtășesc o cultură comună, riscând să afecteze instituțiile liberal-democratice. Dar modul în care statele europene decid să protejeze aceste valori și instituții (prin măsuri care, la rândul lor, le încalcă) este, de fapt, problema principală. Orgad oferă exemple.

Există cel puțin trei situații evidente de isterie publică în Europa. Primul exemplu provine din Olanda, unde Consiliul Municipal din Rotterdam a respins candidatura unui musulman pentru o poziție de manager după ce acesta a refuzat să salute o femeie prin strângere de mână, deși a ales o altă formă politicoasă de a saluta. Tribunalul a respins acțiunea acestuia, susținând că refuzul său a fost o probă de comportament social inadecvat¹⁵. Al doilea caz este cel al lecțiilor de înot obligatorii din școlile germane și elvețiene. Curtea din Munster a respins cererea unei familii musulmane de a o exclude pe fiica lor în vârstă de 9 ani de la lecțiile de înot, motivând că „lecțiile mixte de înot reprezintă o normă socială în Germania și parte a vieții cotidiene, iar imigranții trebuie să se conformeze”¹⁶. În Elveția, Curtea Supremă Federală exceptase elevele de origine musulmană de la lecțiile mixte de înot în 1993, dar jurisprudența s-a schimbat radical în 2008, invocându-se argumentul că „lecțiile de înot sunt necesare pentru integrare, coeziune socială și o societate armonioasă”¹⁷. Al treilea exemplu vizează interzicerea minaretelor în Elveția, în 2009. Un studiu ulterior a demonstrat că votul care a condus la adoptarea acestei legi a fost influențat de percepția generalizată a minaretelor ca pe un simbol islamic¹⁸. „Tema musulmană” în Europa se intersectează cu o dezbatere mult mai largă privind identitatea europeană. Aici există o altă diferență importantă în raport cu SUA. Pe de o parte, dacă în America se pune problema protejării „leagănului civilizației americane”, în Europa îngrijorarea cuprinde mai multe culturi: atât identitatea europeană, care

¹³ Idem, p. 131.

¹⁴ Idem, p. 119.

¹⁵ I. Buruma, *Murder in Amsterdam: liberal Europe, Islam, and the limits of tolerance*, Penguin Books, New York, 2006, p. 8.

¹⁶ L. Orgad, op. cit., p. 74.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

încă se formează, cât și identitățile naționale ale statelor membre UE¹⁹. Pe de altă parte, conflictele culturale din Europa privind simbolurile musulmane ascund conflicte și mai profunde privind rolul și vizibilitatea religiei în sfera publică²⁰.

Cazurile evidențiate de Liav Orgad conturează un fenomen interesant. Este adevărat că provocările identitare cu care se confruntă Europa nu sunt o impresie. Problema este proporționalitatea reacției. Există clivaje culturale puternice asupra unor teme fundamentale. Practici precum mutilările genitale, crimele de onoare sau căsătoriile forțate arată existența unor norme patriarhale într-un continent liberal care promovează și garantează egalitatea de gen. Din perspectivă liberală, aceste cutume nu sunt admisibile. Clivajele generează anxietăți care conduc la restricții, dar, de multe ori, aceste restricții nu se opresc la ceea ce este inadmisibil. Citez:

Există două viziuni despre toleranța liberală. Dintr-un punct de vedere, liberalismul este tolerant chiar și cu ideile intolerante. Din alt punct de vedere, toleranța liberală nu trebuie să tolereze intoleranța. A doua perspectivă poate fi, până la un punct, o justificare liberală pentru politicile de apărare culturală, care urmăresc să excludă practicile intolerante pe teritoriul statului liberal. Dar în foarte multe situații, politicile de apărare culturală arată intoleranță față de practici *tolerante*, care, deși nu corespund viziunii majorității, nu sunt prin ele însele intolerante²¹.

Orgad oferă câteva exemple în acest sens. Identitatea culturală a devenit un factor dominant în selecția imigranților în state precum Franța, Germania, Marea Britanie sau Olanda. În 2004, Franța a interzis purtarea vălului și a altor simboluri religioase în școli, extinzând interdicția în 2010 pentru toate spațiile publice: bănci, oficii poștale, spitale, transport public, centre comerciale și chiar pe stradă. Legea a fost aprobată de publicul larg, fapt care a condus la extinderea interdicției și la nivelul companiilor private²². În landul german Baden-Wurtemberg, chestionarul de naturalizare conține treizeci de întrebări intruzive în sfera privată și intimă a principiilor și a vieții de familie. Testul nu este despre cunoașterea legislației, ci despre compatibilitatea etică²³. Olanda impune ca integrarea să se realizeze înainte de a acorda permisul de ședere temporară. Toate acestea sunt exemple de apărări culturale ale națiunilor. Din perspectivă liberală, această abordare din unele state europene merge mult prea departe – atât de departe încât devine iliberală, pentru cel puțin trei motive: statul nu mai e neutru, toleranța liberală dispare, iar motivațiile acestui tip de politică nu au o bază reală.

În cazul Israelului, anxietățile demografice nu vizează valorile politice sau identitatea culturală, ci păstrarea unei majorități israeliene. Nu există un test de cetățenie pentru că testul constă în existența unui drept din naștere. În ciuda acestor diferențe, există un numitor comun cu SUA și Europa: raportul dintre legile privind migrația și identitatea constituțională²⁴.

Israel este unul dintre statele cu cel mai ridicat procent de imigranți din lume și, cu toate acestea, este aproape absent din studiile pe tema migrației. Până la începutul secolului XXI, cu foarte puține excepții, statul a admis doar imigranți de origine israeliană și soții ale acestora.

---

¹⁹ Idem, p. 67.

²⁰ Idem, p. 75.

²¹ Idem, p. 147.

²² Idem, p. 93.

²³ Idem, p. 95.

²⁴ Idem, p. 131.

Realitatea s-a schimbat cu un val de imigranți de alte origini, fapt ce a condus la accentuarea unui sentiment anti-migrație. Apărarea culturală din Israel este diferită de cele din SUA și din Europa și are anumite elemente caracteristice. Unul dintre ele este legat de imigranții palestinieni, care se adaugă unei minorități palestiniene deja existente și alimentează temerile transformării acestei minorități într-o majoritate. Anxietatea în acest caz este alimentată de complexitatea contextului: (1) relațiile dintre Israel și Palestina au un nivel ridicat de ostilitate; (2) palestinienii au revendicări teritoriale istorice asupra Israelului; (3) Israelul și Palestina sunt state vecine; (4) o percepție subiectivă de victimă care caracterizează ambele părți; (5) fiecare parte se percepe ca fiind vulnerabilă. Combinați, acești factori plasează tema migrației palestiniene în miezul unui conflict politic acut²⁵.

Urmărind exemplele din SUA, Europa și Israel, Liav Orgad surprinde detaliile acestei realități complexe, corelațiile dintre contextul istoric și reacțiile legislative, precum și evoluția acestor reacții. Perspectiva rotundă asupra fenomenului este unul dintre meritele majore ale acestei cărți. În baza acestei perspective, Orgad subliniază câteva dileme etice care însoțesc apărarea culturală a națiunilor:

- (1) Este *continuitatea culturală* un *scop legitim* pentru a limita migrația sau obținerea cetățeniei?
- (2) Este *cultura* un *criteriu legitim* pentru a justifica aceste restricții?
- (3) Poate un stat liberal să limiteze migrația sau accesul la cetățenie pentru cei cu un bagaj cultural „incompatibil” cu identitatea majorității?²⁶

Pentru a răspunde la aceste întrebări, Orgad propune o teorie a drepturilor culturale ale majorității ca formă legitimă de apărare culturală. Secțiunea următoare prezintă și analizează pe scurt această propunere.

Dar înainte de a prezenta soluția autorului, este necesar să ne oprim asupra următorului aspect: cele trei exemple europene descrise de Orgad (din Olanda, Germania și Elveția) sunt situații tipice de clauze culturale. Care este legătura dintre clauza culturală și apărarea culturală a națiunilor? Sintagma „clauză culturală” traduce conceptul de „cultural defense” (literal, „apărare culturală”)²⁷, folosit în special în jurisprudența americană (și nu numai) pentru a face trimitere la spețele cu *elemente de extraneitate de tip identitar*. Orgad folosește aceeași formulă: „cultural defense” (tradusă în cadrul acestei recenzii ca „apărare culturală”), dar nu face referire deloc la apărările culturale din justiție. El prezintă jurisprudență multiculturală cu exemple evidente de clauze culturale, fără a preciza dacă, prin teoria sa, realizează o extindere a acestui concept sau dacă propune un concept diferit, o utilizare alternativă a aceleiași formule. Ce au în comun cele două „cultural defense” și ce le face diferite?

În primul rând, relevanța identității culturale este premisa de bază a amândurora. Clauza culturală este un mecanism juridic prin care specificul identitar *al unei minorități* etno-culturale este adus în discuție drept relevant în soluționarea *litigiilor penale și civile* în care tradiția și legea se află în tensiune. Există două scenarii alternative: fie nerespectarea obiceiului

²⁵ Idem, p. 100-101.

²⁶ Idem, p. 131.

²⁷ „Corespondentul imediat în română, apărare culturală, ni s-a părut mai puțin clar ori flexibil decât clauză culturală, sintagmă pe care o vom utiliza sistematic” – a se vedea G. Andreescu, Strategii multiculturaliste liberale decente și indecente, în NRDO nr. 4/2010, p. 54.

constituie o încălcare propriu-zisă a normelor juridice, fie legea nu a fost încălcată, dar părțile din proces solicită instanțelor de judecată să admită aplicarea altui regim juridic decât normele sub a căror incidență se află situația de fapt²⁸. În cazul apărării culturale a națiunilor, discutăm despre relevanța specificului identitar *al unei majorități* etno-culturale, care este luată în calcul *la nivelul politicilor și al legislației* pentru a asigura respectarea valorilor fundamentale ale acestei majorități.

În al doilea rând, abordarea etică a celor două „cultural defense” este aceeași. În mod obișnuit, „sensul clauzei culturale este că atitudinea ori acțiunile cuiva ar trebui scuzate ori tratate luând ca circumstanță atenuantă cultura de origine, unde acestea sunt acceptabile sau chiar o normă de conduită”²⁹. Similar, apărarea culturală a națiunilor presupune că „circumstanțele regionale, istorice și psihologice ale unei majorități trebuie luate în calcul în evaluarea legitimității politicilor pe care le adoptă în domeniul migrației”³⁰. Ambele apărări pornesc de la ideea vulnerabilității unui grup (minoritate sau majoritate). Ambele ajung la concluzia că specificul identitar poate justifica o acțiune sau o măsură ce ar putea fi calificată ca nedreaptă în absența contextului cultural, transformând acest context în circumstanță atenuantă. În cazul clauzei culturale circumstanțierea se face de către instanțele naționale. Orgad nu precizează cine evaluează concret legitimitatea unei apărări culturale, păstrând dezbaterea la nivel normativ, chiar dacă tratează o problemă empirică. Putem estima, însă, că argumentul apărării culturale ar putea fi invocat în fața unor instanțe supra-naționale, precum Curtea Europeană de Justiție sau Curtea Europeană a Drepturilor Omului. Din acest punct de vedere, apărarea culturală a națiunilor are potențialul de a duce clauza culturală la următorul nivel.

În al treilea rând, este de remarcat faptul că, în cele trei exemple din Europa, Orgad prezintă sentințele judecătorilor ca pe clauze culturale, dar le privește din unghiul opus. Deși ele sunt situații de clauze culturale în sensul „clasic” al conceptului – în care membrii unor minorități invocau propriul specific pentru a nu se conforma regulilor majorității, ele sunt descrise ca reacții de apărare culturală exagerate – în care majoritatea, pentru a menține stilul de viață propriu, determină imigranții să se conformeze acestor reguli, în locul celor din comunitatea de origine. Din modul în care construiește argumentația, putem privi „apărarea culturală a națiunilor” ca pe o imagine în oglindă a clauzei culturale. Este unul dintre elementele care demonstrează de ce teoria lui Orgad este complementară (nu opusă) teoriilor multiculturaliste. Orgad surprinde în acest mod o realitate esențială: jurisprudența multiculturală este terenul unde clauzele culturale se confruntă – cele ale minorității și cele ale majorității.

În al patrulea rând, chiar dacă ambele „cultural defense” au ca obiectiv prezervarea specificului cultural al comunității, între ele există o diferență importantă referitoare la *modul în care identifică acest specific*. În cazul clauzelor culturale, Renteln propune un „test” care să verifice dacă obiceiul invocat există în comunitate, dacă este definitoriu pentru ea, dacă persoana care invocă tradiția aparține acelei comunități și dacă există o legătură de cauzalitate între cutumă și faptă³¹. În cazul majorităților, Orgad identifică o problemă: unele apărări culturale exagerate și disproporționate sunt și consecința modului în care este definită identitatea majorității:

---

²⁸ A. Dundes Renteln, *The cultural defense*, Oxford University Press, New York, 2004, p. 9; M.O. Constantin, *Tipare de aplicare a legii penale conexe mariajelor timpurii*, în NRDO nr. 4/2016, p. 16.

²⁹ G. Andreescu, *op. cit.*, p. 54.

³⁰ L. Orgad, *op. cit.*, p. 189.

³¹ A. Dundes Renteln, *op. cit.*, p. 42.

Prin intermediul legislației din domeniul migrației, statele creează imaginea unui grup cultural omogen, care vorbește aceeași limbă, împărtășește aceleași valori, celebrează aceleași sărbători și se îmbracă în același stil. Prin aceasta, proiectează o identitate imaginată, care romantizează ceea ce au fost sau își doresc să fie. Apoi, le impun imigranților să se conformeze acestei imagini pentru a promova coeziunea. Sunt multe de învățat din legislațiile europene recente în domeniul migrației. Indiferent cum îl numim: naționalism cultural, liberalism puternic, liberalism militant sau apărare culturală – cultura a devenit un criteriu dominant de selecție³².

Orgad propune și o soluție pentru dilema stabilirii identității majoritare. El susține că ieșirea din acest labirint al stereotipurilor se află în constituție. Cu alte cuvinte, cultura trebuie înțeleasă într-un sens normativ, nu în unul antropologic – se referă la principii, valori și instituții, nu la tradiții și norme culturale, iar atenția este îndreptată spre constituția statului, și nu spre ceea ce opinia publică percepe drept caracteristic. Mai mult, atenția este focalizată exclusiv pe principii constituționale esențiale pentru cetățenie. Orgad subliniază că cerința nu este cea a identificării morale, ci a conformării legale. Noțiunea de conformare este mai solicitantă decât simpla cunoaștere, dar mai puțin solicitantă decât identificarea. „O simplă legătură socială nu este suficientă. Este necesar să existe măcar o formă de loialitate”³³. Orgad numește această abordare: naționalism constituțional, noțiune ce urmează a fi reluată în următoarea secțiune.

II. Drepturile culturale ale majorităților vulnerabile și compatibilitatea acestor drepturi cu liberalismul

După ce abordează detaliat tema politicilor de apărare culturală disproporționate, generate de anxietăți demografice și nu de amenințări reale, autorul atrage atenția asupra *contextului opus – în care amenințările există* (sau par a fi prezente). „Drepturile minorităților au pavat drumul către drepturile majorităților”³⁴, spune Orgad. Ideea unei teorii *liberale* a drepturilor majorității este inedită, în condițiile în care majoritățile par a fi oricum protejate, într-o democrație liberală, prin mecanisme democratice de luare a deciziilor. Dar Orgad argumentează că dinamica dintre minorități și majorități s-a schimbat în contextul migrației, fiindcă „amploarea actuală a fenomenului vulnerabilizează atât unele minorități, cât și unele majorități”³⁵. Mai mult, el susține că nici dreptul internațional, nici teoria politică nu sunt echipate cu instrumente sau cu concepte capabile să răspundă în mod adecvat acestei dinamici (pag. 3). „Politicile de apărare culturală a grupurilor majoritare vulnerabile” (concept pe care îl introduce în această carte) constituie, în viziunea autorului, unul dintre mecanismele care lipsesc.

În acest sens, el lansează următoarea invitație: „Oricine susține drepturi culturale pentru minorități trebuie să accepte și efectul lor secundar: drepturile culturale ale minorităților implică și existența unei majorități culturale”³⁶, iar dreptul intern și internațional trebuie să protejeze grupurile vulnerabile, indiferent dacă acestea sunt minorități sau majorități³⁷. În

---

³² L. Orgad, op. cit., p. 112.

³³ Idem, p. 204-208.

³⁴ Idem, p. 196.

³⁵ Idem, p. 167-168.

³⁶ Idem, p. 196.

³⁷ Idem, p. 198.

absența unor reguli care să precizeze condițiile și limitele în care un stat poate să se „apere” în fața unor dinamici care amenință identitatea majorității, există riscul ca acestea să recurgă la măsuri exagerate și nejustificate.

În plan empiric, întrebarea este dacă statele liberale sunt cu adevărat amenințate, caracterul și severitatea acestei amenințări și în ce măsură restricțiile culturale pot fi de folos în a reduce această amenințare. [...] *În plan normativ*, întrebarea este: ce nivel de amenințare justifică ce măsuri și pentru ce scop?³⁸

Pornind de la aceste idei, autorul dezvoltă o teorie a grupurilor majoritare vulnerabile, pe care o putem rezuma pornind de la anumite întrebări, ce nu sunt evidențiate în carte, dar își găsesc un răspuns detaliat în volum și sunt firești în tentativa de a înțelege teoria lui Orgad.

- (1) Ce este o majoritate vulnerabilă?
- (2) Ce este legitim pentru statul liberal să facă atunci când majoritatea este vulnerabilă și trebuie „apărată cultural”?
- (3) Are o majoritate vulnerabilă drepturi culturale specifice?
- (4) Sunt apărările culturale restrictive în domeniul migrației și al obținerii cetățeniei?
- (5) Cum pot fi aplicate concret apărările culturale restrictive ale majorităților vulnerabile?
- (6) Care sunt limitele acestor apărări culturale?

Pe scurt, teoria lui Orgad susține că drepturile majorității pot lua forma unor politici restrictive de apărare culturală în domeniul migrației doar în cazul în care majoritățile sunt *vulnerabile*, iar politicile sunt limitate la un naționalism *constituțional*. Cu alte cuvinte, Orgad nu exclude faptul că unele restricții ar putea fi justificate moral, chiar și într-un cadru liberal, dar condiționează această legitimitate în funcție de cât de vulnerabile („needy”) sunt majoritățile care apelează la ele. De asemenea, el propune apărări culturale „înguste”³⁹, limitate la *cerința respectării unor principii constituționale esențiale*, fără a impune nici adeziunea morală la aceste principii, nici conformarea suplimentară la percepții subiective despre ce este definitoriu pentru identitatea statului⁴⁰. Această limită conturează ceea ce autorul numește „naționalism constituțional”.

Soluția este în egală măsură surprinzătoare și convingătoare. Putem spune că paradoxul liberal generat de amploarea pe care a căpătat-o fenomenul migrației poate fi rezolvat, din perspectiva lui Orgad, printr-o soluție ce pare a fi, la rândul său, un paradox: recunoașterea existenței unor *majorități vulnerabile* drept „criteriu” pentru a distinge între politici de apărare culturală justificate și inacceptabile. El identifică patru categorii de majorități vulnerabile și, fără a considera lista închisă, susține că acestea pot beneficia, *în anumite condiții*, de drepturi culturale în contextul migrației:

(1) **Majoritățile în scădere** „se referă la situațiile în care majoritățile au atins un punct unde nivelul migrației amenință un element fundamental al identității lor, iar fluxul de imigranți depășește capacitatea de absorbție a societății gazdă, fapt care afectează nucleul identitar al acesteia”⁴¹;

³⁸ Idem, p. 146.

³⁹ Idem, p. 205.

⁴⁰ Idem, p. 204.

⁴¹ Discutând această categorie, Orgad face trimitere la *Bruce A. Ackerman*, *Social justice in the liberal state*, Yale University Press, New Haven, 1981, p. 93-95.

(2) **Majorități care sunt minorități regionale** – „se referă la cazurile în care există diferențe profunde între caracteristicile majorității din stat și cele ale regiunii în care se află statul. O trăsătură fundamentală a acestei majorități – etno-culturală, socio-economică sau morală – are caracter minoritar în regiune. De exemplu, țările Baltice sau Ucraina se învecinează cu Federația Rusă și, ținând cont de contextul istoric, o posibilă imigrație masivă din Rusia ar putea fi percepută ca un pericol de majoritățile din aceste state”⁴²;

(3) **Majorități persecutate** – „se referă la situațiile în care majoritatea a fost îndelung persecutată, iar istoria acestei victimizări a rămas înrădăcinată în identitatea și în memoria colectivă a grupului”⁴³;

(4) **Majorități minoritare** – „se referă la cazurile în care majoritatea unui stat are mentalitatea unei minorități. Will Kymlicka este cel care a introdus acest concept, definindu-le ca majorități care continuă să gândească și să acționeze ca și cum ar fi persecutate și, prin urmare, să trăiască într-o teamă existențială de supraviețuire”⁴⁴.

Orgad oferă o serie de criterii pentru a evalua existența unei amenințări:

Un prim factor este *gravitatea amenințării în raport cu identitatea majorității, probabilitatea producerii ei și consecințele*. Amenințarea trebuie să fie *reală* – *sentimentul amenințării nefiind suficient*. Dar, pentru a stabili existența unei amenințări, se va ține cont nu doar de *dosarele individuale* ale imigranților, ci și de *componenta și volumul migrației*, precum și de *împrejurările istorice, geografice, psihologice și geopolitice*. Un alt factor este *valoarea morală a culturii majorității*, cât de mult merită a fi protejată, dacă depășește granițele statului sau este caracteristică doar lui. Alți factori nu sunt corelați interesului majorității, ci *temei dreptății: schimbările demografice pe care migrația le poartă cu sine creează o societate mai dreaptă sau mai nedreaptă?* Atunci când consecințele sunt negative, restricțiile în domeniul migrației devin răul cel mai mic⁴⁵.

Chiar și în prezența unor criterii, vulnerabilitatea majorității rămâne în foarte mare măsură subiectivă și dificil de estimat. Ideea trebuie abordată cu prudență. Cum se poate evalua dacă o amenințare este *reală*? Nici *componenta*, nici *volumul migrației*, nici *istoria* nu sunt suficiente pentru a demonstra existența unei amenințări. Cum se poate calcula *probabilitatea producerii ei* și cum se pot estima *consecințele*, având în vedere complexitatea contextului? Aceste criterii sunt relevante, dar reprezintă mai degrabă *indicii* care, la rândul lor, au un nivel pronunțat de subiectivitate. Tocmai această subiectivitate poartă cu sine riscul preluării și distorsionării acestei teorii gândite ca liberale și foarte bine argumentate de mișcări politice profund neliberale. Valoarea morală a culturii majorității este, probabil, cel mai subiectiv criteriu din listă. Cum poate fi apreciată această valoare – comparativ cu valoarea culturii imigranților – fără a încălca principiul neutralității și toleranța liberală? Cu privire la neutralitate, Orgad explică faptul că:

---

⁴² Idem, p. 192.

⁴³ Idem, p. 93.

⁴⁴ Idem, p. 98.

⁴⁵ Idem, p. 190-199.

dacă interpretăm neutralitatea ca o *neutralitate de justificare*, înseamnă că o politică va fi neutră chiar și atunci când este inegală, cu condiția să aibă justificări neutre. O *neutralitate de impact* este doar un mit fiindcă, în realitate, nicio politică nu este neutră. *De fapt, este o problemă de grad: câtă non-neutralitate poate fi implementată în mod legitim, în ce domenii și cu ce scopuri?*⁴⁶

Compatibilitatea acestui argument cu liberalismul rămâne problematică. În plus, Orgad nu ierarhizează explicit factorii. De exemplu, nu rezultă din enumerarea sa dacă criteriul *dosarelor individuale de candidatură* ar trebui să aibă prioritate în raport cu cel al volumului și al componenței migrației. Un reper în acest sens ar fi util, în special pentru situația ipotetică în care volumul migrației este perceput ca o amenințare, dar dosarele individuale nu oferă motive de îngrijorare. Modul în care sunt acordate prioritățile atunci când drepturi individuale și drepturi colective se află în concurență constituie un indicator important despre cât de liberală este o apărare culturală. Criteriile enumerate omit acest detaliu. Este adevărat că Orgad fixează garantarea drepturilor culturale ale minorităților ca o precondiție deopotrivă morală și legală pentru asigurarea apărării culturale a majorității⁴⁷, dar această condiționare face teoria mai degrabă compatibilă cu multiculturalismul decât cu liberalismul, fiindcă se concentrează pe comunități (minoritare și majoritare), fără a oferi un răspuns la dilema tensiunii dintre drepturile individuale ale imigranților și drepturile colective ale grupului majoritar.

Totodată, unele dintre criteriile enumerate nu pot fi interpretate ca liberale. Argumentul unei plus-valori morale pe care îl aduce (sau nu) migrația, dublat de argumentul „răului cel mai mic” au mai degrabă o natură utilitaristă, decât una liberală. Ele induc ideea că apărărilor culturale sunt justificate de binele general al unei societăți care nu vrea să devină mai puțin dreaptă, ca rezultat al creșterii numărului de imigranți ce nu împărtășesc aceleași valori. De fapt, *fără impunerea condiției vulnerabilității și a limitei naționalismului constituțional*, întreaga idee că apărărilor culturale sunt justificate, dacă sunt în beneficiul majorității, ar avea un fundament utilitarist.

O altă problemă a compatibilității cu teoria liberală este definirea drepturilor majorității ca „privilegii” – noțiune prin excelență iliberală:

În primul rând, [ele] presupun că interesele culturale ale majorității trebuie protejate prin lege, iar aceasta presupune, la rândul său, că anumite interese culturale ale majorităților, în anumite cazuri și cu respectarea anumitor condiții, sunt un motiv rezonabil, legitim și suficient pentru a garanta *privilegiile* pentru majoritate și pentru a impune obligații în sarcina celorlalți prin intermediul cărora aceste interese să fie garantate⁴⁸.

Orgad revendică apartenența teoriei pe care o dezvoltă la liberalism, iar multe dintre argumentele sale se încadrează ideologic aici. Dar alte argumente pe care le folosește nu pot fi plasate în interiorul teoriei liberale. Volumul poate fi caracterizat mai degrabă de un liberalism nuanțat, relativizat, reinterpretat, în tentativa adaptării lui la un context complex, cu scopul de a concilia noua dinamică dintre minorități și majorități. *Există ambiguități importante care persistă în încadrarea ideologică a acestei teorii.*

⁴⁶ Idem, p. 145.

⁴⁷ Idem, p. 199.

⁴⁸ Idem, p. 197.

În primul rând, perspectiva autorului este una liberală atunci când critică măsurile disproporționate din domeniul migrației, generate de anxietăți demografice, și le califică drept iliberale. El arată că „în mare parte, ideea că societățile liberale sunt amenințate în contextul migrației este o exagerare”⁴⁹. Cu toate acestea, el consideră că atunci când anxietățile sunt confirmate de vulnerabilitatea majorității, atât anxietatea, cât și măsurile restrictive sunt justificate moral, *din perspectivă liberală, chiar dacă au caracter iliberal*. Ce presupune concret această justificare morală? Orgad pledează pentru ideea că „circumstanțele regionale, istorice și psihologice ale unei majorități trebuie luate în calcul în evaluarea legitimității politicilor pe care le adoptă în domeniul migrației”⁵⁰. Unele circumstanțe care afectează prezentul oferă o justificare morală, în timp ce altele, care sunt doar istorice, pot constitui cel mult un element circumstanțial de atenuare a gravității măsurii⁵¹, similar unei circumstanțe atenuante. Prin urmare, deși califică multe dintre exemplele de măsuri restrictive enumerate în prima parte a volumului drept disproporționate sau iliberale, nu le încadrează automat și în categoria măsurilor nejustificate sau abuzive. Indirect, se creează o tipologie a apărărilor culturale: liberale, iliberale și *ilibere, dar justificate în context liberal*. Ideea caracterului justificat sau a gravității diminuate a unor măsuri iliberale este problematică din perspectivă liberală din cel puțin două puncte de vedere. Pe de o parte, faptul că aceeași măsură *iliberală* poate fi privită ca justificată sau nejustificată de la un context la altul conduce la o relativizare a principiilor liberale și la acceptarea unor standarde duble. Pe de altă parte, dacă facem din nou o paralelă cu clauza culturală, am arătat că acest mecanism are caracter abuziv atunci când afectează drepturile și libertățile fundamentale ale persoanei și poate opera în mod legitim într-o societate liberală doar atunci când nu încalcă valorile liberale. Extrapolând aceeași idee la apărarea culturală a națiunilor și aplicând aceleași „reguli”, rezultă că măsuri iliberale, *chiar plasate în context*, nu pot fi justificate într-un cadru liberal. Vulnerabilitatea nu este suficientă pentru a face acest lucru. Dilemele morale persistă.

În al doilea rând, un plus de claritate îl oferă soluția de implementare propusă de Orgad în ultimul capitol al volumului. Autorul pledează pentru protejarea drepturilor culturale ale majorităților vulnerabile, dar prin *apărări culturale „înguste”* – care sunt compatibile cu liberalismul. Mai exact, el susține că „orice apărare, pentru a fi *liberală*, trebuie implementată conform teoriei liberale”⁵² și propune apărări culturale care impun doar respectarea principiilor constituționale de bază, nu asimilarea. El arată că poate fi pretinsă conformarea imigranților sau a noilor cetățeni numai la un naționalism constituțional – ca formă abstractă de identitate colectivă⁵³, nu și „detalii” de comportament social (precum strângerea de mână), ce nu pot fi incluse în acest nucleu.

Pentru ca restricțiile să fie compatibile cu principiile teoriei liberale, detaliile aplicării apărărilor culturale sunt cele care contează: *din perspectivă liberală*, ce informații trebuie cunoscute pentru ca un imigrant să fie acceptat pe teritoriul unui stat liberal și, *tot din perspectivă liberală*, ce elemente sunt esențiale pentru dobândirea cetățeniei. [...] Imigrarea ar trebui să implice o procedură în doi pași. În prima fază, imigranții ar trebui să accepte principiile

---

⁴⁹ Idem, p. 201.

⁵⁰ Idem, p. 189.

⁵¹ Idem, p. 193.

⁵² Idem, p. 201.

⁵³ Idem, p. 214.

liberale fundamentale ca o precondiție în vederea acceptării lor. Aceste principii nu sunt culturale, ci reprezintă un sistem de reguli de comportament uman. În a doua etapă, ca parte a procesului de naturalizare în vederea obținerii cetățeniei unui stat, imigranții ar trebui să accepte *principii constituționale fundamentale care sunt esențiale pentru cetățenie, în funcție de circumstanțele statului*. [...] Naționalismul constituțional impune criteriile de acordare a dreptului de ședere bazate pe liberalism politic și criteriile de acordare a cetățeniei bazate pe constituționalism național ca principii constituționale de bază. [...] Cum pot fi identificate aceste principii? În primul rând, unele constituții includ ceea ce putem numi „clauze pentru eternitate”, care stabilesc acele valori și principii considerate perpetue și imuabile și nu pot fi înlăturate nici prin modificarea constituției. În al doilea rând, identificarea poate fi făcută doar de la stat la stat⁵⁴.

Ideea promovării unor apărări înguste („narrow”), moderate și prudente este, în mod evident, de natură liberală. Dar există detalii ale acestei soluții care nu pot fi încadrate la fel de ușor în ideologia liberală. De exemplu, Orgad susține că identificarea esenței constituționale trebuie să se facă *aici și acum*, ținând cont de ceea ce este specific fiecărui stat⁵⁵.

Întrebarea este dacă cadrul constituțional, privit în ansamblul său, este drept, ținând cont de circumstanțele generale ale statului – istoria, cultura, demografia, economia, tradiția și situația geopolitică. Prin urmare, de exemplu, întrebarea nu este dacă principiul francez al laicității sau interzicerea purtării burca sunt drepte, ci dacă sistemul legal francez, în ansamblul său, este legitim, ținând cont de circumstanțele specifice Franței, chiar dacă unele legi ar putea fi privite ca nedrepte în alte state⁵⁶.

Această contextualizare nu numai că predispune statul la o selecție subiectivă a propriei „esențe”, dar riscă să conducă la un rezultat pe care însuși autorul îl identifică drept nedorit: echivalarea cetățeniei cu majoritatea⁵⁷. Chiar dacă un stat liberal poate acorda prioritate stilului de viață al majorității dominante, el ar trebui să tolereze și alte stiluri de viață, care, chiar dacă nu coincid cu cel al grupului majoritar, nu încalcă legea și nici principiile de bază ale unei democrații liberale. Abordarea descrisă mai sus, întocmai ca ideea caracterului justificat al unor măsuri neliberale, determină o relativizare a principiilor liberalismului și admiterea unor standarde duble (sau chiar multiple), îndepărtând soluția autorului de la ideologia liberală. Din nou, utilizând aceeași paralelă cu clauza culturală a minorităților și considerând că apărarea culturală a majorității ar trebui să respecte aceleași principii, raportarea strict la contextul propriu unui stat și nu la principii universale, precum și prioritatea acordată acestui context în detrimentul drepturilor individuale nu este o soluție liberală.

În al treilea rând, pledoaria apărării culturale a națiunilor are ca fundament o literatură consacrată privind drepturile minorităților. Unele principii invocate pentru a proteja minoritățile sunt aplicabile în egală măsură majorităților vulnerabile. Totodată, din această perspectivă, teoria drepturilor majorităților este o teorie multiculturalistă, care percepe și tratează majoritățile ca pe *grupuri* sau *comunități*, întocmai cum sunt privite și minoritățile, fără a ține

⁵⁴ Idem, p. 218-219.

⁵⁵ Idem, p. 219.

⁵⁶ Idem, p. 223.

⁵⁷ Idem, p. 148.

cont de aspectul numeric, ci de tema vulnerabilității. Acesta este unul dintre punctele forte ale teoriei drepturilor majorităților. Există și un element mai puțin puternic (și nu foarte liberal) în această abordare: în dezvoltarea teoriei sale, autorul tinde să vadă atât majoritățile (vulnerabile sau nu), cât și comunitățile de imigranți, ca blocuri omogene. Cu toate acestea, el subliniază importanța dimensiunii individuale a apartenenței la grup (majoritar sau minoritar):

Există două argumente liberale importante care sunt utilizate pentru a justifica drepturile minorităților. În primul rând, *cultura este o precondiție pentru autonomia personală*. În al doilea rând, *cultura este o componentă esențială a identității persoanei*. Interesele morale ale majorității, de păstrare și aderare la propria identitate, pot fi justificate cu aceleași argumente atunci când majoritățile sunt *vulnerabile*. Cultura majorității este prezumată ca ferită de riscuri, tocmai în virtutea faptului că este vorba despre o majoritate. Teoria politică liberală și drepturile omului nu conțin un set de norme și principii aplicabile drepturilor majorităților⁵⁸.

Urmând această logică, Orgad propune ca normele naționale și internaționale să protejeze drepturile culturale ale grupurilor vulnerabile, indiferent dacă acestea sunt minorități sau majorități⁵⁹. Această abordare corespunde ideii lui Kymlicka, conform căreia:

Concepția liberală asupra drepturilor minorităților va condamna acele practici care restrâng libertatea membrilor comunității, întocmai cum a condamnat practicile restrictive ale culturii majoritare asupra minorităților⁶⁰.

Atât Orgad, cât și Kymlicka utilizează argumentul vulnerabilității și urmează aceeași logică. Din acest punct de vedere, putem spune că teoria liberală a drepturilor majorităților și teoria liberală a drepturilor minorităților sunt complementare, fără să se contradică. Cu toate acestea, criteriul fundamental care decide caracterul liberal rămâne ideea că o democrație liberală protejează în mod primordial libertatea și egalitatea persoanelor, indiferent de comunitatea din care acestea fac parte: minoritate, majoritate, minoritate vulnerabilă, majoritate vulnerabilă sau minoritate din interiorul minorității.

Kymlicka distinge două categorii de drepturi colective: *restricțiile interne și protecțiile externe*. Prima se referă la pretențiile unui grup etnocultural față de proprii membri, protejează omogenitatea și apără grupul de impactul destabilizator al disidenței interne. A doua categorie are în vedere pretențiile unei minorități în raport cu majoritatea, protejează eterogenitatea și urmărește limitarea impactului deciziilor generale asupra specificului cultural.

Distincția lui Kymlicka este însoțită și de o recomandare care definește cu claritate perspectiva multiculturalismului liberal:

Liberalii ar trebui să îmbrățișeze anumite protecții externe, atunci când rolul lor este să promoveze egalitatea între grupuri, dar ar trebui să respingă întotdeauna restricțiile interne care urmăresc să limiteze dreptul indivizilor de a contesta sau de a revizui autoritatea sau practicile tradiționale⁶¹.

---

⁵⁸ Idem, p. 196.

⁵⁹ Idem, p. 198.

⁶⁰ W. Kymlicka, *The Rights of Majority Cultures. Reply to Kukathas*, Political Theory, 1992, p. 140-146.

⁶¹ W. Kymlicka, *Multicultural Citizenship*, Calderon Press, Oxford, 1995, p. 37.

Din perspectiva complementarității celor două teorii, pe care o evidențiam mai sus, am putea considera că teoria lui Orgad completează tipologia lui Kymlicka. Apărarea culturală a majorității poate fi interpretată ca un hibrid între restricțiile interne și protecțiile externe. Mai exact, ea poate fi considerată o *protecție externă* care apără majoritățile *vulnerabile* și specificul cultural *esențial* al acestora de impactul migrației. Ea impune o respectare omogenă a valorilor constituționale fundamentale și nu omogenitatea culturală. Însă caracterul liberal nu este de la sine înțeles, ci condiționat de natura valorilor protejate, de natura măsurilor de protecție și de prioritatea acordată drepturilor individuale.

Deși Orgad critică multiculturalismul și argumentează eșecul lui, teoria pe care o dezvoltă, prin argumente și perspectivă, se apropie mai mult decât de multiculturalism decât de liberalism. Mai mult, ea poate fi combătută, din perspectivă liberală, cu aceleași argumente care au fost folosite în dezbaterile ideilor multiculturaliste. Criticile liberale pentru Kymlicka sunt valabile în mare măsură și pentru Orgad.

Ținând cont de toate aceste aspecte, constatăm că teoria lui Orgad are un caracter liberal, dar, în ciuda abordării prudente și a argumentației clare, există elemente importante unde propunerile sale nu se suprapun cu liberalismul. Teoria necesită un contur suplimentar pentru a clarifica în special tema criteriilor de vulnerabilitate și pentru a convinge cu privire la caracterul său liberal.

III. Concluzii

În acest volum, Liav Orgad dezvoltă o teorie a drepturilor majorităților, din perspectivă liberală, fiind primul demers de acest tip din literatura de specialitate. Orgad propune introducerea conceptului de *grupuri majoritare* și acordarea unor drepturi culturale majorităților *vulnerabile*. Contextul pe care îl are în vedere este definit de două coordonate: *migrația globală* și *democrațiile liberale*. Provocările morale vin din ambele direcții. Pe de o parte, migrația actuală a dobândit o amploare fără precedent și a devenit un subiect inepuizabil și constant de debateri etice. Pe de altă parte, caracterul liberal al democrațiilor oferă un cadru valoric de la care statele nu pot să se dezică prin politicile pe care le adoptă în domeniul migrației. Soluția pentru a tempera această tensiune este, în viziunea lui Orgad, o legislație în domeniul migrației care să garanteze identitatea culturală a majorității, așa cum este definită de principiile constituționale esențiale. Și mai concret, autorul susține reglementarea unui proces de imigrare în două etape, care să le permită democrațiilor liberale să protejeze identitatea *constituțională* prin intermediul legilor din domeniul migrației.

Prin acest volum, Orgad își propune: (1) să contribuie la evidențierea unei noi tendințe – creșterea frecvenței utilizării culturii drept criteriu în selecția imigranților; (2) să dezvolte o teorie a apărării culturale a națiunilor, bazată pe principii de drept internațional și de filosofie morală; (3) să aducă argumente liberale pentru drepturile culturale ale grupurilor majoritare bazate pe autonomia personală a membrilor acestor majorități; (4) să dezvolte un concept liberal de apărare culturală, bazat pe instrumentul „constituționalismului național”, prin care statele să poată urmări scopuri culturale legitime fără a recurge la măsuri exagerate⁶². Pe lângă atingerea acestor obiective, volumul reușește să surprindă cu claritate noile realități și dinamici dintre majorități și minorități în contextul migrației și să evidențieze legătura dintre designul legislației migrației și valorile constituționale.

---

⁶² L. Orgad, op. cit., p. 15.

„Apărarea culturală a națiunilor. O teorie liberală a drepturilor majorității” are meritul de a fi piesa de puzzle care lipsea din teorie cu privire la această tematică. Motivul nu este doar caracterul inovator și actualitatea tematicii abordate, ci, în special, complementaritatea sa. Pe de o parte, modul în care este construită teoria apărării culturale a națiunilor duce la nivelul următor teoria clauzei culturale (fără a-și propune). Pe de altă parte, teoria liberală a drepturilor majorităților completează teoria liberală a drepturilor minorităților (deși pare că încearcă să o contrazică).

Discuția rămâne cantonată la nivel teoretic și normativ. Este adevărat că Orgad oferă o soluție concretă: un mecanism juridic și politic prin care legislația imigrației poate garanta esența constituțională. Dar, dintre exemplele pe care le menționează, deși aduce date foarte consistente, nu se pronunță cu claritate dacă aceste măsuri sunt „bune” sau „rele”. În același timp, nu oferă niciun caz practic care să pună în aplicare teoria pe care o formulează. În plus, nu este clar dacă soluția propusă în ultimul capitol al cărții este privită ca unicul mod de implementare acceptabil din punct de vedere liberal sau nu. Deși construiește o pledoarie pentru o interpretare diferită a ceea ce este just, nu discută mecanisme juridice concrete de implementare a soluției, de sancționare a politicilor restrictive, de exonerare sau de atenuare. Aceasta nu înseamnă că sunt imposibile, deși nu sunt menționate. Discuția rămâne deschisă.